

חרדיות מודרנית בישראל: מבטים על הפילנתרופיה היהודית באמריקה

אופיר עבו, לי כהנר

תקציר

נושא מאמר זה הוא הזהות החרדית בת זמננו כפי שהיא משתקפת בדימויים ובייצוגים של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה בישראל. מתוך הדימויים והייצוגים האלה, אנחנו משרטטים את גבולותיה הסימבוליים של חרדיות מודרנית ישראלית באמצעות ניתוח של ראיונות עם עשרה מנהיגים חדשים, נציגים של ארגונים אזרחיים הפועלים בחברה החרדית ושל תצפית משתתפת במפגש בין נציגים של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה לנציגים של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית בישראל.

גבול סימבולי ראשון קשור לדיאלקטיקה של שימור ושינוי: לצד הכרה בצורך בשינוי החברה החרדית, שצפוי שיבוא מתוכה עצמה, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מייחסת חשיבות רבה לשימור התרבות החרדית.

גבול סימבולי שני נוגע לדיאלקטיקה של רצון להשתלב בחברה הישראלית לצד שאיפה להכרה בייחוד התרבותי של החרדים. למרות מאפייניה הייחודיים, תרומתה של החברה החרדית לישראל חשובה בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה לא פחות מתרומתה של כל קבוצה חברתית אחרת.

גבול הסימבולי השלישי באה לידי ביטוי הדיאלקטיקה של בידול מול שותפות: מחד גיסא הסתייגות עקרונית מהיהדות הליברלית-פרוגרסיבית של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית, ומאידך גיסא רצון ונכונות לשתף עמה פעולה למען מטרות משותפות.

מחקר זה זורע אור חדש על הזהות החרדית המודרנית על ידי בחינת האופנים שבהם דימויים של התפוצה בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה בישראל משרתים את עבודת הגבול של אותה קבוצה בחברה שבמולדת.

מילות מפתח: גבולות סימבוליים, החברה החרדית, יהדות ליברלית, ישראל, פילנתרופיה יהודית-אמריקנית

* אנחנו מודים למתן סנדלר על עזרתו באיסוף הנתונים למחקר זה.

מבוא

בעשור האחרון נערך בשיח האקדמי והציבורי דיון ער על החברה החרדית, השינויים שחלים בה ומשמעותם לחברה הישראלית (בן־עמי 2020; זיכרמן וכהנר 2012; כהנר 2020). במאמר זה אנו בוחנים את הזהות החרדית בת זמננו בעזרת המבטים של המנהיגות האזרחית החדשה בחברה החרדית בישראל על הפילנתרופיה היהודית באמריקה. אף שהמידע על מנהיגות זו מועט יחסית, היא מושכת תשומת לב הן בשדה האקדמי הן בשדה הציבורי בשל פוטנציאל השפעתה לא רק על הציבור החרדי אלא גם על החברה הישראלית בכללה (אסכנ ובכר־כהן 2020: 29). מטרתנו במאמר איננה אפוא לנתח את פעולתה של המנהיגות החרדית החדשה בשדה האזרחי וגם לא את יחסיה עם הפילנתרופיה היהודית־אמריקנית, אלא להבין את החרדיות בת זמננו באמצעות הדימויים והעמדות שלה כלפי יהדות אמריקה, שבמקרה דגן מיוצגת על ידי הפילנתרופיה. בניסוח אחר: הייצוגים של הפילנתרופיה היהודית־אמריקנית, כפי שהם באים לידי ביטוי בשיח של המנהיגים האזרחים החרדים החדשים, משמשים אותנו לשרטוט הגבולות הסימבוליים של החברה החרדית שנמצאת כיום תחת מכבש לחצים ושינויים תרבותיים, כלכליים ופוליטיים. בתגובת נגד לשינויים אלה יש מי שפועלים לשמר את 'חברת הלומדים' (פרידמן 1991), שנחשבת לבסיס הערכי והמוסדי של הזהות החרדית. אחרים רואים בשילוב החברה החרדית בחברה בישראל בפרט ובעולם היהודי בכלל, יסוד חשוב בהתמודדות עם הכוחות והאתגרים שעמם היא מתמודדת.

החברה החרדית עוברת תמורות ניכרות בשנים האחרונות ותגובותיה לתמורות אלה זכו להתייחסות נרחבת במחקר האקדמי ובשיח הציבורי (בן־עמי 2020; בראון 2017, 2021; זיכרמן 2014; זיכרמן וכהנר 2012; ליאון 2017; קפלן 2007; קפלן וסיוון 2003; קפלן ושתדלר 2012; שלג 2000). בדור הראשון והשני של החברה החרדית בישראל, משנות השישים של המאה הקודמת ועד תחילת שנות האלפיים היא התאפיינה בקולקטיביות פעילה שמטרתה הייתה בניין חברת הלומדים החרדית (פרידמן 1991). מתחילת שנות האלפיים אפשר לזהות בחברה החרדית תהליכים של חיבור בין אורח חיים חרדי מסורתי לאורח חיים יצרני וסגנון חיים אישי המשולב בחיים החרדיים והכלל־ישראליים. במקום 'או־או' התפתחה תרבות של 'גם וגם' בדרגות שילוב שונות ובתחומי חיים מגוונים (זיכרמן וכהנר 2012). כך, לצד ציר ההשתלבות מול התבדלות, נוסף בעשור האחרון ציר שמציב את החברה החרדית על הרצף שבין שמרנות למודרניות (כהנר 2020). המגמה המוקדמת התאפיינה ברצון של החברה החרדית להסתגר מפני החברה החילונית הסובבת אותה, ואילו המגמה המאוחרת מסמלת את השתלבות החברה החרדית בחברה בישראל תוך כדי התמודדות עם לחצי המודרניזציה הפועלים עליה.

על מנת לברר את גבולות הזהות החרדית המודרנית, אנחנו בוחנים במאמר זה את דימוייה וייצוגיה של הפילנתרופיה היהודית באמריקה (צד התפוצה) בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה בישראל (צד המולדת). לשם כך נעשה שימוש בפריומט המבטים, שלפיה האופן שבו שחקנים וארגונים במולדת תופסים את עמיתיהם בתפוצה עשוי ללמדנו על תהליכים של עיצוב זהות המתרחשים בקרב קבוצות חברתיות במולדת

עבו וציון וולדקס (2020: 35; Asscher and Shiff 2020; Abu 2022). כך, באמצעות 'עבודת גבול' (boundary-work)¹, נשרטט את הגבולות הסימבוליים של הזהות החרדית בת זמננו תוך כדי התמקדות במתחים שדרכם מתמודדת המנהיגות האזרחית החרדית החדשה עם האתגר של היהדות הליברלית, המיוצגת במאמר זה על ידי הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית. חשוב לציין שהתייחסותנו ליהדות החרדית (וליהדות הליברלית, אם כי היא אינה מוקד המאמר הנוכחי) היא כאל קטגוריה של זהות ולא כקבוצת זהות. זוהי הבחנה חשובה מכיוון שהיא מאפשרת לנו הבנה מעמיקה יותר של התהליכים הזהותיים העוברים על החברה החרדית בשנים האחרונות. הסוציולוג האמריקני רוג'רס ברובייקר מציע הבחנה בין שני מונחים: 'קבוציות' (groupism) ו'קבוציות' (groupness). קבוציות משמעה שלקבוצה יש 'מהות' ו'אינטרסים' קבועים ובלתי משתנים, ומהם אפשר לגזור את זהותה; 'קבוציות' רואה בזהות קולקטיבית קטגוריה חברתית שגבולותיה משתנים תדיר והם תוצאת משא ומתן דינמי ודיאלקטי בין קבוצות ותתי-קבוצות שונות (Brubaker 2004: 37). באמצעות המונח 'קבוציות', טוען ברובייקר, אפשר לזהות בכירור את קווי המחלוקת וההסכמה בין קבוצות חברתיות שונות ובתוכן, ולנתח את הזהות הקולקטיבית כתהליך דינמי, פרי יחסי גומלין בין ארגונים בעלי יומרה לייצג את 'הקבוצה' (שם: 11). במאמר זה אנחנו מתמקדים בקבוצות החרדית המודרנית שכן קשה מאוד לזהות את החברה החרדית בת זמננו עם מהות מסוימת ואינטרסים קבועים מראש. השינויים הפוליטיים, התרבותיים והכלכליים שחברה זו עוברת בשנים האחרונות (כהנר 2020: 22), ביחד עם גידולה הדמוגרפי (מלאך וכהנר 2022), הרחיבו מאוד את גבולות 'הליבה החרדית' ולפיכך יוצרים ריבוי ומגוון של קולות ועמדות בחברה זו.

בחינת הדימויים והייצוגים של הפילנתרופיה היהודית באמריקה בעיני מנהיגים בחברה האזרחית החרדית החדשה פותחת לטענתנו צוהר להבנת הקבוצות החרדית המודרנית בישראל. נפתח בתיאור היסטורי ועכשווי של היחסים בין ישראל ליהדות אמריקה, שני המרכזים היהודיים הגדולים בעולם. נמשיך במתן רקע קצר על המנהיגות האזרחית החרדית החדשה, ונתאר את המקורות ששימשו אותה ואת תהליכי איסוף המידע לצורך המאמר. לאחר מכן נעבור לניתוח המבטים של המנהיגות החרדית בישראל על הפילנתרופיה היהודית באמריקה כדי לבאר את הגבולות הסימבוליים של החרדיות בת זמננו, כפי שמנהיגות זו רואה אותם. על פי הניתוח במאמר זה הגבולות הסימבוליים של החברה החרדית וביטויים בשיח של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מתעצבים באופן דינמי ודיאלקטי. מנהיגות זו שואפת לשמר את החברה החרדית, ערכיה ואורחות חייה, ולצד זאת מבקשת לשלב את החרדים בחברה הישראלית כחברים שווים ולגיטימיים ללא צורך או הכרח להשיל מעליהם את מאפייניהם התרבותיים הייחודיים. החלק המסכם יכול דיון על המסקנות ותובנות למחקר עתידי.

1 'עבודת גבול' הוא כלי אנליטי שפיתחו הסוציולוגית מישל למונט ועמיתיה, והוא מיושם בתחומי מחקר מגוונים במדעי החברה. על כלי זה ראו: Lamont and Molnár 2002; Pachucki, Pendergrass and Lamont 2007.

בין ישראל לאמריקה: הייררכיות וגבולות סימבוליים

יהדות אמריקה, הקהילה היהודית הגדולה והחזקה ביותר בתפוצות, תומכת פוליטית וכלכלית במדינת ישראל לפחות מאמצע המאה ה-20 (Sherzer 2019). לפילנתרופיה היהודית-אמריקנית היה, ועדיין יש, תפקיד מרכזי בתמיכה זו. בעשורים האחרונים מתחוללים שינויים עמוקים בהרכב הדמוגרפי, האתני, הדתי והתרבותי של יהדות אמריקה, ואלה משפיעים על הקשר עם מדינת ישראל ועם החברה הישראלית.² תהליכי הגיוון התרבותי, הדתי והחברתי של יהדות אמריקה משפיעים על הקשר עם ישראל ולא זו בלבד אלא גם מחוללים שינוי מבני בפילנתרופיה היהודית באמריקה – ממבנה ריכוזי, שהתבסס על ארגונים קהילתיים דוגמת הפדרציות השונות, למערכת מבוזרת הכוללת ארגונים קהילתיים, ארגוני יידידים, ארגונים המשמשים צינורות להעברת כספים וקרנות פרטיות. כל אלה פועלים בד בבד בתוך הקהילה ומחוץ לה (שאול בר ניסים 2018: 143; Berman 2017, 2020). לצד העלייה הניכרת בעשורים האחרונים בגיוס תרומות ובהיקפן מארגונים יהודיים למטרות שונות, יהודיות ולא-יהודיות כאחד, החלה בשנת 2008 האטה במתן תרומות למטרות ישראליות וירידה בחלקן היחסי של התרומות למטרות ישראליות מכלל התרומות שחולקו על ידי הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית (שאול בר ניסים שם: 152). מגמה זו משקפת גישה ביקורתית יותר מאשר בעבר של הארגונים הפילנתרופיים השונים כלפי מדיניות ישראל וכלפי החברה הישראלית, ואף שינוי בדפוסי התרומות ודגש רב יותר מבעבר על תרומות לארגונים הפועלים בערים גדולות בישראל, בייחוד בירושלים, שם פועלים ארגונים רבים של החברה האזרחית החרדית (שם: 151). העברת התרומות לישראל מבטאת ביטוי ישיר את המבנה ההולכי ומשתנה הן של יהדות אמריקה הן של החברה בישראל, ואת הקשר ביניהן, שאף הוא הולכי ומשתנה.

היחסים בין ישראל ליהדות אמריקה עוצבו ברוח ההבנות מאוגוסט 1950 בין דוד בן-גוריון ליעקב בלאושטיין, שהיה מנהיגו של הוועד היהודי-אמריקני (AJC) – הארגון שייצג אז את השכבה העשירה הלא-ציונית של יהודי אמריקה – ולפיהן מדינת ישראל תהא מחויבת לקיומן ולחזוקתן של קהילות יהודיות בתפוצות, והן מצדן התחייבו לתמוך בישראל כלכלית ופוליטית. ההנהגות של שני המרכזים היהודיים הגדולים בעולם הסכימו גם על מדיניות הדדית של אי-התערבות בענייניה הפנימיים זו של זו. אף על פי כן, כל שנות קיומה של המדינה ניסו יהודי ארצות הברית להתערב בסדר היום הציבורי בישראל, ומנהיגים ישראלים ניסו להתערב בענייניה הפנימיים של יהדות אמריקה.³ על כל פנים, להבנות

2 הקשר הזה, שממשיך להיות הדוק גם כיום, עומד בשנים האחרונות בצלן של מחלוקות שונות, כגון: סידורי תפילה בכותל, מקוואות, גיור והשתתפות במועצות הדתיות. מחלוקות אלה הן חלק משיח רחב יותר על המתחים שבין היהדות הליברלית באמריקה ובין מדינת ישראל. שיח זה נוגע גם בשאלות כמו מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים, העימות עם ממשלים דמוקרטיים, החיבור למפלגה הרפובליקנית ולימין האמריקני ועוד.

3 תודה לקוראת האנונימית שהאירה את עינינו לסוגיה זו.

אלה היה תפקיד חשוב בתהליך בניוי האומה שהוביל בן-גוריון, כפי שטוענים עופר שיף, עדי שרצר וטליה גורודס (Shiff, Sherzer, and Gorodess 2020). הן אפשרו למנהיגי המדינה לאמץ גישה כפולת פנים כלפי היהודים באמריקה: מחד גיסא לבסס ולהעמיק את ההייררכיה הסימבולית לטובת היהודים החיים בישראל ומאידך גיסא להתחשב בצרכים ובאינטרסים של יהודי אמריקה (והמערב בכלל) בקביעת הגבולות של הזהות הקולקטיבית הישראלית (ראו אצל הרצוג 2020).

התמורות התרבותיות, הפוליטיות והחברתיות הן בקרב היהודים באמריקה הן בקרב היהודים בישראל הביאו בשנים האחרונות לחשיבה מחדש על אופי הזיקות בין הקהילות היהודיות הגדולות בעולם, ובתוך כך הוצע המונח 'עמיות יהודית' כמאפיין של היחסים בין ישראל ליהודי התפוצות (בר-חנן 2020). איש הרוח היהודי-אמריקני מרדכי קפלן טבע את המונח הזה בספרו *Judaism as a Civilization* (יהדות כציוויליזציה), כדי לספק מסגרת זהות המאפשרת ליחידים להישאר 'יהודים' – גם אם בחרו לא לאמץ בפועל את ה'יהדות' שספגו במשפחה ובקהילה שבהן גדלו והתחנכו (Kaplan [1934] 1957). קפלן הציע הבחנה בין דת יהודית לעמיות יהודית מאחר שהרוב המכריע של היהודים במדינות מערביות מפותחות כבר התרחקו מהדת ומהמסורת היהודית. עוד הוא טען כי מכיוון שמושג הלאומיות היהודית מזוהה עם הציונות ומדינת ישראל, עשוי רעיון העמיות היהודית לאפשר ליהודים להזדהות עם העם היהודי, אך לא בהכרח עם הלאומיות היהודית או עם הדת היהודית (שביניהן יש קשר הדוק) או שתיהן גם יחד. הגדרות עדכניות יותר של עמיות יהודית מתמקדות בחיזוק הלכידות של העם היהודי תוך כדי חיזוק תחושת האחריות ההדדית מעל ומעבר לגבולות הלאומיים (Pianko 2015). במסגרת העמיות היהודית החדשה, היחסים בין היהודים בישראל ליהודים בתפוצות אמורים להיות שוויוניים, הייררכיים פחות, מתוך הכרה מהותית בתרבותן של הקהילות היהודיות ברחבי העולם לא רק בהיותן משאב דמוגרפי, כלכלי ופוליטי עבור מדינת ישראל (הכהן-וולף והורנצ'יק 2014). אף על פי כן בפועל ישראל מקדמת בתפוצות תפיסה של עמיות יהודית שבמרכזה עומדת מדינת ישראל (Abramson 2019).

הפופולריות הגוברת של המושג עמיות היהודית מסמלת את המהפך שחל בשיח הזהות הקולקטיבית של ישראל בעשורים האחרונים. הכוונה למעבר מדגש על ציונות לדגש על יהודיות כבסיס ערכי ותרבותי משותף לחברי וחברות הקבוצה הדומיננטית בישראל (קימרלינג 2004; פלד ושפיר 2005; Peled and Peled 2018). בעקבות מהפך זה התארגן המאבק סביב זהותה היהודית של ישראל לאורך קווי השסע הדתי-חילוני (כהן וזיסר 2003). אולם המחלוקת לכאורה בין יהודים חילונים לדתיים מסתירה את ההסכמה הרחבה הקיימת ביניהם על ציונות היהודית של ישראל (קימרלינג 2004; Shenhav 2007), וכן את העובדה שביהדות קיים קשר גורדי בין דת ללאום (גודמן ויונה 2015). יתר על כן, היהדות האורתודוקסית נחשבת בעיני רוב הישראלים היהודים לא רק כיהדות האוטנטית האולטימטיבית (Don-Yehia 2005: 157), אלא היא גם מוטמעת בחוקים, במוסדות ובסמלים של מדינת ישראל (בן-פורת 2016). לעומת זאת בקרב יהודי אמריקה, הקהילה

היהודית הגדולה ביותר בעולם מחוץ לישראל, רק תשעה אחוזים מזדהים עם היהדות האורתודוקסית, ואילו הרוב מזדהים עם זרמים יהודיים לא-אורתודוקסיים, כמו היהדות הקונסרבטיבית והיהדות הרפורמית (Pew 2021).

התחזקות היהודיות בזהות הקולקטיבית של ישראל מאז 1977 הביאה להשתלבות הולכת וגוברת של חרדים במוסדות השלטון, הן ברמה הארצית והן ברמה המקומית (בראון 2022), ובכך תרמה להתחזקותן של תחושות השייכות לעם ולמדינה בקרב חרדים, בעיקר צעירים (ענבי 2020). ה'ישראליות' של חלקים בחברה החרדית הביאה בשנים האחרונות להזדהות עם מחנה הימין השמרני (כהנר 2020: 240) ואף לנטילת חלק פעיל במאבק נגד מגמות ליברליות ופרוגרסיביות בנושאי דת ומדינה, מגמות שמוזהות, בין היתר, עם זרמים דומיננטיים ביהדות אמריקה כמו התנועה הרפורמית (עבו 2022). התחזקות הממד היהודי בזהות הקולקטיבית של ישראל על חשבון הממד הציוני מאפשרת גם ליהדות הליברלית באמריקה להיות פעילה יותר במאבקים בסוגיות של דת ומדינה בישראל, כמו מתווה הכותל ועניין הגירור, שבשתייהן מעורבים ארגונים המשתייכים ליהדות הרפורמית והקונסרבטיבית. למעשה, המאבק על זהותה היהודית של ישראל מעמיד את היהדות הליברלית והחרדית זו מול זו משני צדי המתרס. רוב שנות קיומה של המדינה שתי הקבוצות הללו היו בשולי השיח הציבורי בשל הריחוק והניכור שלהן מהשיח הציוני הקלאסי. הניסוח מחדש של הלאומיות היהודית במונחים אתנו-דתיים משפיע לא רק על היחסים בין יהודי אמריקה ליהודים בישראל, אלא גם על היחסים בין היהדות הליברלית ליהדות החרדית. השאיפה של כל אחת מהקהילות האלה לעצב את הזהות היהודית הקולקטיבית של ישראל באופן שהולם את ערכיה ואת תפיסת עולמה, אמנם יוצרת התנגשות גלויה ביניהן, אך גם פותחת פתח לשיתוף פעולה אפשרי הודות לביקורת על השיח הציוני הקלאסי. בחלק הבא נראה כיצד באה לידי ביטוי החרדיות בת זמננו בתודעה של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה דרך הדימויים והייצוגים שלה על הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית המייצגת יהדות ליברלית.

המבטים של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה על הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית

המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מייצגת פלח הולך וגדל באוכלוסייה החרדית שמתמודד עם זהות דואלית, חרדית וישראלית (על אקטיביזם פמיניסטי חרדי, ראו רידר-אנדורסקי 2018). מנהיגות זו מבוססת על נציגים מכלל תת-הקהילות על הציר האתנו-קהילתי: חסידיים, ליטאים וספרדים. בעשור האחרון עוד ועוד מבני הקהילה החרדית, ובהם המנהיגים האזרחיים החרדים החדשים, חשים אחריות לתהליכי השינוי המתרחשים בה ופועלים כדי ליצור מציאות חיים שונה לחברה.⁴ פעילותם חורגת מתחומי

4 אריאל פינקלשטיין עוסק בצמיחתה של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה ברשויות המקומיות. הוא מציין שחלק מהמנהיגים מחזיק בתפיסה אזרחית רחבה שקוראת לשקיפות, למלחמה

הרווחה שאפיינו עד כה את הפעילות ההומניטרית הפנים־קהילתית ואת עמותות הסיוע שפעלו מחוץ לחברה החרדית שיחסן אל הסביבה הלא־חרדית היה אינסטרומנטלי.⁵ מיפוי תחומי הפעולה של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מראה שהיא פועלת בעיקר בתחומי הרווחה והמוגנות המינית, קידום החינוך בחברה החרדית, תחומי השילוב בהשכלה הגבוהה בתעסוקה ובצבא, ייעוץ משפטי ונגישות אזרחית, תמיכה בתרבות, באמנות ובאמנים חרדים וקידום הפסיקה התורנית בסוגיות אקטואליות שונות.

במסגרת עבודה זו, שהיא חלק מפרויקט מחקר רחב הבוחן את הדימויים ההדדיים של החברה החרדית בישראל ושל יהדות התפוצות, התבססנו על עשרה ראיונות עומק עם אנשי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה. מטרת הראיונות הייתה לנסות לאפיין מיהם המנהיגים האזרחיים החרדים החדשים, מה המשותף להם, מה מניע אותם, מה אופי הקשרים שלהם עם הגופים התומכים בפעולתם (הפילנתרופיה מהארץ ומחוץ לה) ומה חלקם בתהליכים שעוברת הקהילה החרדית בישראל. נוסף על כך נאספו חומרים בסדנת מחקר שעסקה במפגש בין הפילנתרופיה למנהיגות האזרחית החרדית החדשה (על כך בהמשך). איסוף הנתונים בראיונות ובסדנה מאפשר לבאר את הזהות הדואלית הזאת ולאתר את ביטוייה דרך עבודת הגבול של נציגי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מול נציגי הפילנתרופיה היהודית באמריקה. כמו במחקר קודם בנושא המנהיגות האזרחית החרדית החדשה (אסבן ובכר־כהן 2020: 49), גם באוכלוסיית המחקר שלנו יש ייצוג יתר לפעילים מהזרם הליטאי (לוח 1). העובדה הזאת ראויה למחקר נוסף. עם זאת, העבודה של אריאל פינלקשטיין (2022) על המנהיגות האזרחית החרדית החדשה ברשויות המקומיות ממחישה עד כמה חשוב לה להתארגן באופן שחוצה קהילות ועדות כדי לייצג צרכים ואינטרסים של קבוצות חרדיות מגוונות.

המטרה של סדנת המחקר 'מבטים' הדדיים בין החברה האזרחית החרדית והפילנתרופיה היהודית בתפוצה, אשר התקיימה בחורף 2019 בקמפוס שדה בוקר במכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות, הייתה לעמוד על הקשרים, הזיקות ואי־ההסכמות בין המנהיגות האזרחית

בשחיתות ולחיצוק הערכים הדמוקרטיים ברשויות החרדיות. במישור הפוליטי הם מקדמים רשימות על־קהילתיות ועל־עדתיות המתנגדות להתנהלות קהילתית ועדתית צרה ומורכבות מנציגי קהילות שונות ביישוב. רשימות אלה אינן מסתמכות על תמיכה רבנית מובהקת וקוראות להעמיד את התושב במרכז ולקדם את השירות הניתן לו ואת התכנון האסטרטגי העירוני. אפשר לפרש זאת כמפנה בחרדיות בת זמננו המתמקדת כעת בשיפור השירות לאזרח במקום בקידום אידאולוגיה חרדית כזאת או אחרת (פינלקשטיין 2022: 84, 108-114).

5 מתחילת שנת 2000 עבר תחום תעסוקת חרדים בישראל תהליך של הפרטה וזחלת שבאה לידי ביטוי בהסטת תקציבים ממשרד התעשייה, המסחר והתעסוקה (התמ"ת), גוף הביצוע הממשלתי המרכזי האמון על תחום זה, לידי גורמים מהמגזר השלישי כמו ארגון הג'וינט, קרן קמח, ובהמשך גם לידיים פרטיות. למרות שלג'וינט הייתה יכולת מוגבלת לעצב את מדיניות המאקרו־התעסוקתית של ישראל, הרי שהיעדר הידע והמומחיות במשרד התמ"ת באותן שנים בטיפול הנדרש באוכלוסיות מיוחדות דוגמת הציבור החרדי, הביא בפועל ליישום המדיניות על ידי ארגון זה (מרון 2013; Cahaner and Malchi 2022).

החרדית החדשה ובין הנציגים בישראל של הפילנתרופיה היהודית באמריקה. הסדנה התבססה על חמישה מפגשי שיח בין שתי הקבוצות בנושאים שונים: מהו תיקון עולם, המקום היהודי ביחסי ישראל והעם היהודי, מבטים אל מעבר לים ואל הישראליות, המתח בין מהות לזהות וערכים מתנגשים וכיצד משתפים פעולה בקידום החברה הישראלית. בסדנה השתתפו עשרה מנהלים ומנהלות של עמותות במגזר השלישי החרדי (ראו לוח 1) ו-11 נציגים ונציגות של קרנות פילנתרופיות שונות (ראו לוח 2). הסדנה כולה הוקלטה ותומללה.

לוח 1: נציגי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה

משתתפת	מגדר	מוצא	זרם קהילתי	פעילות העמותה
1	גבר	אשכנזי	ליטאי	חינוך
2	גבר	אשכנזי	חסיד	ידע תורני
3	גבר	אשכנזי	ליטאי	היבטים פסיכולוגיים ומוגנות
4	אישה	אשכנזי	ליטאי	השכלה גבוהה
5	גבר	אשכנזי	ליטאי	השכלה גבוהה
6	גבר	אשכנזי	ליטאי	עמותה חברתית
7	אישה	אשכנזי	ליטאי	עמותה חברתית
8	אישה	אשכנזי	ליטאי	קידום השכלה ותעסוקה
9	אישה	אשכנזי	חסיד	קידום השכלה ותעסוקה
10	גבר	אשכנזי	ליטאי	חינוך

לוח 2: נציגי הפילנתרופיה

משתתפת	מגדר	מוצא	מידת דתיות	סוג הארגון
1	אישה	אירופה-אמריקה	חרדי	קרן
2	אישה	אירופה-אמריקה	חילוני	קרן
3	אישה	אירופה-אמריקה	חילוני	פדרציה
4	אישה	ישראל	חילוני	פדרציה
5	גבר	ישראל	חרדי	קרן
6	אישה	ישראל	חילוני	קרן
7	גבר	ישראל	חילוני	קרן
8	אישה	ישראל	חילוני	פדרציה
9	גבר	אירופה-אמריקה	דתי	קרן
10	אישה	אירופה-אמריקה	חילוני	קרן
11	גבר	אירופה-אמריקה	דתי	קרן

הזהות החרדית: שינוי לצד שימור

המנהיגות האזרחית החרדית החדשה נעה במתח שבין הצורך העמוק לקדם מהלכים של שינוי בחברה שבה הם חיים ופועלים ובין החשש של החברה משינוי. כך מתארת את המתח הזה נחמה, עובדת בארגון לקידום תעסוקה: 'כל מי שנמצא מחוץ למגזר החרדי לא מצליח להבין את המציאות ש[עמה] המנהיגות האזרחית החרדית מתמודדת. שיש מצד אחד הרבה דברים שצריך לתקן, הרבה דברים שצריך לשנות ומצד שני הפעולה היא מתוך חברה ששונאת שינוי. היא שונאת חידוש' (ריאיון 18.2.2019). לפי נחמה, היא פועלת בקהילה שדוחה שינויים ומקדשת את הקיים ('החדש אסור מן התורה'), ועם זאת רבים בחברה החרדית מבינים שאינם יכולים לבלום את התמורות מרחיקות הלכת שמתחוללות בה. למרות הצורך העמוק בשינוי, רוב המנהיגים האזרחיים החרדים שעמם דיברנו הקפידו להדגיש שמטרת פעילותם אינה לשנות את הערכים ואורחות החיים של החברה החרדית. בלשונה של נחמה: 'אני לא מנסה לשנות את החברה. החברה שלי מתאימה לי ואני מתחברת אליה מאוד'. יפה, ראש תכנית אקדמית, מחדדת את התובנה הזאת: 'הרתיעה שלנו מהמילה שינוי זה לא רק שטקטית זה לא מסתדר אלא גם שביזומה ובחזון – בבסיס מונחת השאיפה שלנו להחזיר את החברה החרדית למצבה המיטבי' (סדנת המחקר 4.3.2019). לפי יפה, המנהיגות האזרחית החדשה אינה שואפת לשנות את הקהילה שבה היא חיה אלא פועלת לתקן אותה, אולי להשיב עטרה ליושנה. בדבריהן מבטאות נחמה ויפה את ההתמודדות של החברה החרדית עם השינויים שכופים עליה כוחות המודרניזציה והליברליזציה ואת שאיפתן להחזיר את החברה החרדית ל'מצב מיטבי'. לעומת נחמה ויפה, יוסי העובד בקרן פילנתרופית אינו נרתע משימוש במונח 'שינוי' אבל סבור שהוא הכרחי כדי לשמר את החברה החרדית: 'התהליכים של השינוי הם חיוניים כדי לשמור על החברה עצמה [...] השינוי הוא לא בשביל לפרק את החברה החרדית, הוא בשביל לשמור עליה' (ריאיון 31.1.2019). כמו נחמה ויפה, גם יוסי מעוניין לשמור על החברה החרדית אבל מבין שמטרה זו תושג רק אם יתחולל שינוי בחברה עצמה. לפי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה, ההתמודדות עם המודרניזציה לא תקרב את החברה החרדית לחילוניות או למצער תחליש את זהותה. השינוי שמקדמים נחמה, יפה ויוסי נועד לשמר, לא לנתץ, את החברה החרדית.

המנהיגות האזרחית החרדית החדשה רואה עצמה כאמונה על שמירת התרבות החרדית שהתפתחה במשך השנים. כפי שטוען יוסי: 'אחד הדברים הכי חשובים לחרדים זה לשמר את החרדיות על התרבות ועל הניואנסים שלה, העתיד של החברה החרדית עצמה תלוי בתהליך הזה'. לכן, לטענתו, השינוי בחברה החרדית צריך להיות תוצאה של עבודה פנימית ולא של השפעה מן החוץ: 'אנחנו צריכים להשתנות בשביל עצמנו [...] כשאחרים מנסים לשנות אותנו אנחנו נכנסים לקונצ'יה' (ריאיון 31.1.2019). לפי יוסי, את השינוי צריכים להוביל מנהיגים חרדים הפועלים במסגרת החברה החרדית. מנהיגות זו צריכה להיות מנהיגות גנרית ואוטנטית, שמבינה את המשמעות של שימור הזהות החרדית המסורתית.

מנהיגות שתנסה לקרב את החברה החרדית לכיוון החברה החילונית או תנסה לכפות ליברליזציה על החברה החרדית תיתקל בהתנגדות ועל כן תנחל כישלון. השינוי בתפיסה החרדית אינו נתפס כנקודת מפנה בזמן אלא כתהליך מתמשך. לפיכך יהיה השינוי מתון, הדרגתי ואטי, כפי שטוען דוד, שעובד בקרן פילנתרופית אחרת: 'מה זאת ההגדרה הזאת שינוי משמעותי? לאן אפשר להוביל את הדבר הזה? האם צריך לצפות לאיזה אביב חרדי? פריחה פתאומית של מאות אלפים כמו שחלק חושבים? או שצריכים לבנות את זה הדרגתית, התפתחות אורגנית, בריאה חברתית' (ריאיון 17.2.2019). לתהליך כזה נחוצים חשיבה אחרת ויחס שונה של הפילנתרופיה אל הארגונים שפועלים בחברה החרדית. אברהם, יושב ראש ארגון אזרחי, מתאר זאת כך: 'בחברה החרדית התהליכים יותר עדינים. מי שבא ומצפה להזיז דברים בכוח התהליך שהוא רצה להוביל יורד לטמיון והוא יכול גם לעשות נזק [...] צריך להבין שלא תהיה פה תזוזה קיצונית או משהו שפותר בעיה על המקום' (ריאיון 28.1.2019).

מול הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית, שנתפסת כמייצגת יהדות ליברלית לא-אורתודוקסית, מבקשת המנהיגות האזרחית החרדית החדשה להראות את מחויבותה החד-משמעית לזהות החרדית האולטרה-אורתודוקסית. מנהיגות זו מבינה את הצורך בתיקון או שינוי החברה החרדית, אך השינוי חייב להיות מתון והדרגתי, בלא שייפגעו ערכיה של החברה, הנורמות ואורחות החיים שלה. המטרה היא אבולוציה – לא רבולוציה – שמשמעותה הסתגלות לתנאי החיים החדשים שמחוללים שינויים פוליטיים, תרבותיים וכלכליים בחברה החרדית ומחוץ לה. אם כן החרדיות בת זמננו, כפי שבאה לידי ביטוי בדבריהם של המנהיגים האזרחיים החדשים, מבקשת לשמר את השייכות לחברה החרדית. באמצעות הבעת מחויבות לשימורה, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מבהירה לפילנתרופיה היהודית-אמריקנית שאין ככוונתה להיות סוכן חילון בתוך החברה החרדית. למרות הצורך במשאבים הכספיים שהפילנתרופיה יכולה להציע, חשוב למנהיגות האזרחית החרדית החדשה לאשרר לפני נציגיה באופן חד וברור את השתייכותם לגבולות הסימבוליים של החברה החרדית. מבחינתם, סיוע לחברה החרדית להתמודד עם השינויים שכופים עליה כוחות המודרניזציה שומר על חוסנה של החברה הישראלית.

החרדים והחברה הלא-חרדית בישראל: מעורבות לצד הכרה בשוני

כאמור לעיל, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה, כמייצגת קבוצתיות חרדית, נמצאת בתחרות כפולה הן עם כוחות הליברליזציה והפרוגרסיביות, המגולמים בפילנתרופיה היהודית-אמריקנית במקרה שלנו, הן עם כוחות הבדלנות והשמרנות, המגולמים במנהיגות הפוליטית והרוחנית של 'חברת הלומדים' שמבקשת לשמר את חומות 'האוטונומיה החרדית' (פפר 5.10.2020). מול היהדות הליברלית של ארגוני הפילנתרופיה, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מדגישה את שייכותה לחברה החרדית ואילו מול הזרם החרדי הקלאסי, שגזר על עצמו התבדלות מהסביבה הלא-חרדית, היא מקדמת דגם של מעורבות

בחברה הישראלית ותרומה למדינה ולעולם היהודי. קביעה זו עולה בקנה אחד עם ההבחנה של ד"ר אלי גוטליב ממכון מנדל, ש'המנהיגות האזרחית המתפתחת כיום בקהילה החרדית הישראלית מתמודדת עם אתגרים רבים ומגוונים של אזרחות כפולה'. לדידו של גוטליב, האזרחות הכפולה הזאת באה לידי ביטוי במאמץ של המנהיגות האזרחית החרדית לגרום לחברה הלא-חרדית לקבל את החברה החרדית כשווה ולגיטימית ובה בעת לשמור על ייחודה התרבותי (גוטליב, 2017: 5).

לצד השמירה על הזהות החרדית, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה רואה בחברה החרדית שותפה בפרויקט הלאומי של העם היהודי: מדינת ישראל. השותפות של החרדים בחברה הישראלית ותרומתם למדינה אינן רק כורח המציאות אלא בעלות חשיבות וערך לעתידה של מדינת ישראל, כפי שטוען דוד:

חשוב לי שהגופים הפילנתרופיים הבין-לאומיים פשוט יבינו שהאתגר של הציבור החרדי הוא מצד אחד אמנם אתגר פנים חרדי גדול וחשוב מאוד אבל הוא גם אתגר כלל-ישראלי, כלומר הוא אתגר של המדינה באופן עמוק מאוד [...] והוא נוגע בראש ובראשונה לעתידה של מדינת ישראל בתור מדינת הלאום של העם היהודי. כלומר ככל שמדינת ישראל תוכל להגשים את מטרותיה היסודיות והעקרוניות בתור מדינת הלאום של העם היהודי אז בהכרח שהציבור החרדי צריך להיות חלק מהפרויקט הזה ולשם כך צריכים להשקיע חשיבה מעמיקה וגם לעבוד בשטח, כלומר לחבר בין הרעיונות לבין השטח כל מה שנוגע לאינטגרציה, כן? לשילוב של החרדים במרחב הציבורי הישראלי ולא רק שילוב טכני אלא גם שילוב מהותי במובן המעמיק של המילה [...] האתגר העדין פה הוא... לראות את החרדים בתור שותפים ולסייע, לקדם את היותם שותפים במפעל הזה שנקרא מדינת ישראל העולם היהודי תוך שאנחנו מאפשרים לחברה החרדית לשמר את ה... את היסודות, את העקרונות, את האידיאלים המכוננים שלה כי בלי זה, זה נועד לכישלון (ריאיון 17.2.2019, ההדגשה שלנו).

ההבחנה של דוד בין שילוב טכני לשילוב מהותי היא הבחנה חשובה כי היא מאפשרת הצצה אל התודעה של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה. לפי דוד, החברה הליברלית הלא-חרדית (ובכללה גם ארגוני הפילנתרופיה) מוכנה, ואולי מעוניינת, להסתפק בשילוב 'טכני' של החברה החרדית, שבמסגרתו יושגו הצרכים והמטרות של החברה הלא-חרדית תוך כדי שימור הבידול מהחברה החרדית. לעומת זאת שילוב מהותי של החברה החרדית בחברה הלא-חרדית פירושו שהיא תהיה לשותפה ותתרום את חלקה למדינה, וזו תכיר בצרכים ובערכים של החברה החרדית. למעשה, דוד קורא לארגוני הפילנתרופיה לתמוך במנהיגות האזרחית החדשה בפעילותה למען שילוב מהותי, לא רק טכני, של החברה החרדית בחברה הישראלית.

השילוב המהותי מבוסס על ההנחה שהחברה החרדית היא חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית. לכן, מבחינתו של דוד, עתידה של מדינת ישראל תלוי במידת השותפות והתרומה שתאפשר לחברה החרדית. יוסי סבור שהחברה החרדית חשה אחריות כלפי החברה הלא-חרדית בישראל ולכן ברור לו שחיזוק החברה הישראלית עובר דרך חיזוקה של החברה

החרדית. לחברה החרדית יש ערך מוסף לתרום לחברה הישראלית ולעם היהודי בכללו ולכן לפילנתרופיה היהודית-אמריקנית צריך להיות עניין לתמוך בחברה האזרחית החרדית:

הרי הקרנות לא באים לחזק את החברה החרדית. המטרה שלהם היא החברה הישראלית אבל זה סיפור שהוא בהחלט משמעותי לחברה החרדית עצמה וגם לחברה הישראלית [...] והשאלה שלי [היא] כזאת: 'כיצד אתם יכולים לראות את החברה החרדית כמשאב לחברה הישראלית?' [...] מאוד קשה לאנשים להבין את הערך המוסף של החברה החרדית והרבה יותר קל לראות אותה כעול, כבעיה שצריך לפתור [...] אני אומר: גם הקרנות כאן הן בסופו של דבר שיקוף של התפיסה של היהדות הלא-חרדית. האם היהדות הלא-חרדית היום מסוגלת להבין שיש איזשהו משאב חיוני לעם היהודי, לחברה הישראלית, בקיומה של החברה החרדית? [...] אני מאוד מאמין באחדות יהודית בערכות הדדית יהודית [...] אכפת לנו ממדינת ישראל והעם היהודי. הדרך בה חרדי מסביר מה המדינה שלו ואיך שאתם מבחוץ, זה לא אותו דבר אצלנו. זה האחריות לכלל ישראל והעם היהודי – אכפת לנו מהאחר יותר ממה שאתם חושבים (ריאיון 31.1.2019, ההדגשות שלנו).

הנחת המוצא של דוד ושל יוסי היא שהחברה החרדית היא חלק בלתי נפרד מהחברה בישראל או לכל הפחות צריכה להיחשב ככזאת (ראו גם אצל אסבן ובכר-כהן 2020: 27). זו חברה שאינה מתבדלת ואינה נפרדת אלא מעורבת באופן עמוק ויסודי בחברה הישראלית ובעם היהודי כולו. זהו אפוא אחד האתגרים הגדולים העומדים בפני החברה הישראלית: איך מתמודדים עם חברה חרדית שאיננה מתבדלת אלא מבקשת להיות שותפה פעילה ומעורבת בעיצוב פני החברה בישראל ויחסיה עם העולם היהודי? האם ממשיכים לפעול על בסיס ההנחות של תזת שילובה הטכני של החברה החרדית, על פי הצרכים והאינטרסים של הרוב הלא-חרדי? או שעוברים לשילוב מהותי שלה בחברה הכללית, ויש בכוחה לתרום תרומה חשובה לעיצוב המדיניות והמרחב הציבורי בישראל?

כחלק מהאתגר הזה, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מבקשת לברר כיצד החברה החרדית יכולה לתרום לחברה הישראלית. לדידה, המפתחות שבאמצעותם תימדד התרומה של החרדים המשתלבים אינם חיצוניים אלא מותאמים לערכים ולאורחות החיים של החברה החרדית. דוד סבור שצריך לאפשר 'לאותם משתלבים לשמר את אורחות חייהם, את האידאליים המכוננים את היסודות של איך שהם גדלו תוך שהם משולבים כתורמים או כשותפים במפעל הזה שנקרא מדינת ישראל' (ריאיון 17.2.2019). האמירה הזאת עלולה להתפרש כביקורת על שני הזרמים, הליברלי והחרדי הקלאסי, שמולם עומדת החברה החרדית בת זמננו. מהזרם הליברלי מבקש דוד לוותר על הציפייה מהחרדי העובד והמשתלב להתרחק מהערכים ומהאידאליים שמכוננים את זהותו החרדית; מהזרם החרדי הקלאסי הוא מבקש שייפטר מהמחשבה שהחרדי העובד והמשתלב הוא חרדי פחות מכל חרדי אחר. במובלע דוד מערער גם על האידאל החרדי המקובל שלפיו לימוד תורה הוא התרומה היחידה של החרדים לחוסנם של עם ישראל ומדינת ישראל. כך מנסח דוד את הזהות החרדית בת זמננו כזהות ממוקפת, חרדית-ישראלית. זו זהות של גברים ונשים

שמבקשים לשמור על השתייכותם התרבותית הייחודית כחרדים ובה בעת גם מעוניינים לסייע ולתרום לחברה ולמדינה. לכן דוד מצפה להכרה בחברה החרדית כשותפה לגיטימית ושווה 'במפעל הזה שנקרא מדינת ישראל'.

סביב הזהות היהודית הקולקטיבית של מדינת ישראל ניטש בשנים האחרונות סכסוך עמוק ומהותי בין היהדות החרדית ובין היהדות הליברלית (עבו 2022). כמוזכר לעיל, הן החרדים הן היהודים הליברלים מאמריקה נותרו בשולי השיח הציבורי כל עוד שלטה בכיפה האידאולוגיה הציונית הקולקטיביסטית. עם הירידה בכוחה והשפעתה של האידאולוגיה הזאת ועלייתם של שיח יהודי אתני-דתי מחד גיסא ושיח זכויות ליברלי-פלורליסטי מאידך גיסא (פלד ושפיר 2005), נוצר מרחב לפעילות והשפעה הן בשיח הן במדיניות הציבורית, שאליו נכנסו היהדות החרדית ולאחר כמה שנים גם היהדות הליברלית. במרחב שנוצר התגלעו סכסוכים ומחלוקות קשות בין הקהילות בנושאים שונים, אך יש גם פוטנציאל לשיתוף פעולה בין גורמים ביהדות החרדית לגורמים ביהדות הליברלית.

היהדות החרדית והיהדות הליברלית: בידול לצד שותפות

היחסים בין היהדות החרדית ובין היהדות הליברלית, כפי שהם משתקפים בדבריהם של המנהיגים האזרחיים החרדים החדשים, מורכבים. מצד אחד ישנם פערים תרבותיים מהותיים בין שתי הקהילות; מצד אחר יש צרכים ויש רצון לשיתוף פעולה. לדוגמה, אברהם סבור שקיים 'פער תרבותי וחוסר היכרות אמיתית' עם החברה החרדית בקרב הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית (ריאיון 28.1.2019). דוד טוען שהקרנות מוכיחות פעם אחר פעם 'חוסר היכרות גורף עם העולם החרדי, עם אתגריו וראייה גם שבלונית וסטריאוטיפית של העולם החרדי' (ריאיון 17.2.2019). נחמה חושבת שהקרנות בוחנות את העולם החרדי דרך פריזמה ליברלית: '[הנציגים של הקרנות] מצליחים להעביר לי את ההרגשה באיזה עולם חשוך אני נמצאת ואני אומרת שצריך לבוא ולהבין שיש אנשים שבחרים את החושך הזה מבחירה ובשבילם זה אור' (ריאיון 18.2.2019).

המנהיגים של החברה האזרחית החרדית החדשה חוששים משיתוף פעולה עם הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית ומניסיונותיה לגייס אותם כסוכני שינוי בחברה החרדית. המשמעות האמתית מבחינתם היא שהדבר עלול להפוך אותם לסוכני חילון. לפי יוסי, 'לתחושת, למרות שהם לא יודו בזה [ארגוני הפילנתרופיה], מאוד היו רוצים לשנות את החברה החרדית' (ריאיון 31.1.2019). התחושות הללו מובילות באופן טבעי לחוסר אמון. בלשונו של הרב משה: 'האתגר הגדול זה החשדנות. כן יש חשדנות. מה מטרת הקרן? איפה החתול בשק? איפה הקטע הרפורמי או המחלן שיבוא לפה?' (ריאיון 23.1.2019). הדימוי של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה הוא היותה אחד מכווחות הליברליזציה הפועלים בחברה הישראלית. החשדנות שהזכיר הרב משה משרטטת גבול סימבולי ברור בין המנהיגות האזרחית החרדית החדשה לפילנתרופיה היהודית-אמריקנית ומטרתה לאשרר את השייכות לחברה החרדית.

למרות החשדנות שמעוררות הפעולות של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית ברקימת קשרים וביצירה של שיתופי פעולה עם העמותות החרדיות, המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מצדדת בשיתוף פעולה עם ארגוני הפילנתרופיה ובחיזוק הקשרים עמם. כך טען למשל הרב משה: 'העמותות [החרדיות] רואות את הקרן ככספומט הרבה פעמים. בוא תן לי למשוך, לקחת, ללכת. הן לא רואות בקרן שותפים, זאת אומרת המילה שותפות היא משמעותית פה. הם לא רגילים [...]'. זאת תפיסה גלותית הישרדותית כזאת. תן לי מה שאתה יכול עכשיו' (ריאיון 23.1.2019). יפה סבורה ששותפות עם גורמים חיצוניים (כמו ארגוני הפילנתרופיה) יכולה רק להועיל לחברה החרדית: 'המקומות בהם אנחנו לא לומדים או לא רוצים לראות שותפים היא טעות קשה, היא ספוס אדיר. מי שמתבדל ומסתגר רק בתוך עצמו הוא נשאר לבד, הוא לא מתפתח. הוא לא דיאלוגי. אני כן רואה שיש יותר פתיחות לזה [בחברה החרדית]' (סדנה 4.3.2019).

הרצון בשיתוף פעולה ובתמיכה של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית בחברה האזרחית החרדית אין משמעותו התבטלות עצמית, היחלשות של הזהות או התרפסות לפני 'הגביר'. המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מבינה את הפער התרבותי העצום הקיים בין היהדות החרדית ובין היהדות הליברלית, וחלק מנציגיה אף ביקשו לבדל את עצמם באופן מוחלט מיהדות הליברלית שמייצגת הפילנתרופיה. כך הסבירה נחמה:

וגם כל הנושא הזה של יהדות חדשה, יהדות רפורמית [...] זה דבר [...] שהוא הרבה יותר גרוע מכל דבר אחר [...] זה עיוות שהוא בלתי נתפס לאוזן חרדית אורתודוקסית ישראלית ולכן יש פערים. ז"א זה נראה להם מאוד מאוד מיושן וארכאי ואנחנו רחוקים שנות אור ולפעמים הרצון הוא באמת לבוא ולהאיר ולהראות ליהדות החרדית בישראל את האור בשעה שאנחנו באמת-באמת-באמת לא רוצים ואחרי בחינה ובדיקה חושבים שזה עיוות [...] התפיסה של היהדות החרדית בישראל לעומת התפיסה של היהדות בארצות הברית. זה פשוט תפיסת עולם [...] ז"א אני יכולה להגיד שרוב הקרנות מארצות הברית שמגיעות זאת יהדות חדשה ורוב הפעילות האזרחית החרדית בישראל היא אורתודוקסית ויכול להיות [...] אני חושבת שיש פה פער סביב זה (ריאיון 18.2.2019, ההדגשה שלנו).

גם אברהם הצביע על הבידול התרבותי בין היהדות החרדית ובין היהדות הליברלית, שערכיה הם המסד הרעיוני לפעילותה של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית, אבל הוכיח גישה מעשית שמאפשרת שיתוף פעולה למען טוב כללי משותף:

[כאשר] אני מדבר על אתגרים יש אתגרים בוודאי יותר גדולים [...] אני לא נכנסתי עכשיו לכל הסוגיות של דת ומדינה שבסופו של דבר רוב הפילנתרופים מגיעים מחברה [...] מה שנקרא קהילות יהודיות פרוגרסיביות. אז לא נכנסתי לכל עניין הכותל ולמעמד האישי של גיור, נישואים, בוודאי בעיות - אבל אני בוחר להתעלם מזה. זה מה שנקרא סוג של מקום שאני לא נכנס אליו בכלל כי אין לי מה להגיד [...]. זה פיל שאם הוא נמצא בחדר אני בבעיה (ריאיון 28.1.2019).

אברהם מחדד את העובדה שלמנהיגות האזרחית החרדית החדשה אין אידאולוגיה של התבדלות אלא של חיבור ושיתוף פעולה עם קהילות יהודיות, גם אם הן בעלות אמונות שונות בתכלית מאלה של החברה החרדית. כלומר המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מבנה ששיתוף פעולה של חרדים עם הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית מחייב פשרות מסוימות, ועם זאת פעילות העמותות החרדיות חשובה מספיק כדי להתגבר על הבדלי האמונות.

אף שהמנהיגות האזרחית החרדית החדשה מתנגדת לתפיסת היהדות הליברלית שמייצגת הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית, לשיח של מנהיגות זו היה ממד אוניברסלי, גם אם היה מתוחם בגבולות יהודיים בלבד. בעיני המנהיגים החדשים של החברה האזרחית החרדית, פעילותם בשדה האזרחי, התמודדותם עם האתגרים והבעיות החברתיות שיש לפתור, מגשרת על הבדלים של אמונה והשתייכות קהילתית. כך תיאר זאת יוסי: 'גם בעולם הקרנות אני מאמין שאנשים תורמים לאנשים'. אברהם התייחס לכך בצורה דומה: 'בסופו של דבר אנחנו בני אדם ולדעתי בני אדם הם בני אדם הם בני אדם וברגע שהם שומעים סיפור על משפחה עם 12 ילדים במודיעין עילית ואין להם אוכל באמצע השבוע אני מאמין שזה נוגע ללב של כל אחד'. אמירות אלה מטשטשות את הגבולות הסימבוליים בין המנהיגות האזרחית החרדית החדשה ובין הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית, כי יש צרכים אוניברסליים שצריך לתת להם מענה.

אם כן, הדימויים והייצוגים של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית פותחים צוהר אל הדינמיקה של עבודת הגבולות בקרב המנהיגות האזרחית החרדית החדשה. מכאן ביצור הגבולות הסימבוליים הקיימים בין היהדות החרדית בישראל ליהדות הליברלית של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית ומנגד טשטוש הגבולות בין המנהיגות האזרחית החרדית החדשה והפילנתרופיה, שנובע מרצון לשיתוף פעולה והכרה בערכים משותפים של חסד ועזרה לאחר. המבטים של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה אל הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית חושפים את התגובה של אנשי ונשות המנהיגות לכוחות המודרניזציה והליברליזציה: מאמץ לשמר זהות חרדית ובצדו יחס ענייני כלפי הסביבה הלא-חרדית, שכולל מעורבות ושיתוף פעולה.

בין ישראל לאמריקה: על החרדיות המודרנית

במאמר זה בחנו את הזהות החרדית בת זמננו כפי שהיא משתקפת בדימויים ובייצוגים של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית בעיני המנהיגות החדשה של החברה האזרחית החרדית בישראל. שלא כמו המנהיגות החרדית הקלאסית, שביכרה להתבדל מהחברה הישראלית ובעזרת המדינה יצרה את ה'אוטונומיה החרדית' (פפר 5.10.2020), המנהיגות האזרחית החרדית החדשה רואה בהשתלבות החברה החרדית בחברה הישראלית את המפתח לשימור החברה החרדית. אין כוונה, מבחינתה, שהחברה החרדית תשנה את ערכיה ואת אורחות חייה כדי להתאים את עצמה לנורמות של הציבור החילוני בחברה הישראלית, אלא שתהיה מעורבת ותתרום למדינה ולחברה בישראל ובה בעת תשמור על ייחודה כחברה

דתית מסורתית. על פי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה, תרומתם של החרדים לחברה הישראלית עוברת דרך הכרה של המדינה והחברה בערך המוסף של החברה החרדית. כמו כן, למרות המחלוקות הערכיות בין היהדות החרדית ליהדות הליברלית, יש מקום לשיתוף פעולה ביניהן למען הטוב הכללי המשותף. המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מציגה לפנינו זהות חרדית שונה במובהק מזהותו של הזרם החרדי הקלאסי, שמעוניין לשמר את ההתבדלות של החברה החרדית מהחברה הלא-חרדית, ועם זאת שונה מהותית מהציפייה של הזרם החילוני-ליברלי שהמודרניזציה שעוברת החברה החרדית תביא אותה להתרחק מהתרבות והזהות החרדית.

נרטיב המחקר הדומיננטי בנוגע לחברה החרדית בוחן אותה מנקודת המבט שרואה בחברה הישראלית חברה ליברלית, חילונית, מודרנית ומערבית. בבסיס נקודת המבט הזאת עומדות הנחות יסוד של גישת המודרניזציה וגישת החילון ולכן היא מתמקדת בשתי דילמות עיקריות: הראשונה, האם ובאיזו מידה תאמץ החברה החרדית ערכים ואורחות חיים מודרניים? כל אימוץ של פרקטיקות מודרניות או של אורחות חיים מערביים נתפס כמקדם את היחיד החרדי בתהליך החילון, שבא לידי ביטוי בצמצום הסמכות הדתית על יחידים וקבוצות (בן-פורת 2016; פישר 2021). בראייה זו החרדים העובדים והמשתלבים נתפסים כ'פחות' חרדים או כמי שעושים מאמץ הרואי להתקרב אל הישראליות המודרנית והליברלית. הדילמה הראשונה מתמקדת אפוא בממד התרבותי של השתלבות החרדים, ואילו הדילמה השנייה שמנחה את נרטיב המחקר הדומיננטי מתמקדת בממד הכלכלי שלה, קרי מעמד החברה החרדית בישראל על יסוד הצרכים הכלכליים של המדינה (ליאון 2017, 2020). דילמה זו מתמקדת בעיקר בתנאים המוסדיים והמבניים שאמורים לאפשר שילוב של חרדים במסגרות השונות של המדינה: האקדמיה, הצבא ושוק העבודה. ההנחה היא שככל שהחרדים יהיו מודרניים, החיכוך בינם ובין המדינה ילך ויפחת, מגמות השילוב תתעצמנה וכך גם המדינה וגם החברה החרדית תצאנה נשכרות (בן-עמי 2020).

לעומת נרטיב המחקר הזה, הבוחן ממעוף הציפור את החברה החרדית משלל היבטים חברתיים וכלכליים (כהנר 2020), אנחנו מאמצים כאן נקודת מבט מלמטה, שבוחנת את החרדיות המודרנית מתוך עצמה ודרך עבודתם של אנשי ונשות המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מול הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית. באמצעות ניתוח השיח וממצאים שהופקו מראיונות וסדנה שהפגישה נציגים של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה עם נציגים של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית בישראל, חשפנו את הגבולות הסימבוליים של החרדיות בת-זמננו בראייתה של המנהיגות החדשה.

גבול סימבולי ראשון קשור לשימור החרדיות: המנהיגים האזרחיים החרדים החדשים מעוניינים לשמר את הזהות התרבותית של החברה החרדית. מאחר שהם מבינים את הצורך בשינוי שיבוא מבפנים, הם רואים את פעילותם האזרחית כמיועדת לתקן את החברה החרדית או להחזיר אותה לתלם, אבל לא לשנותה מהיסוד או לפרקה. על אף הציפייה של גישת המודרניזציה, צמיחת המנהיגות האזרחית החרדית החדשה אינה מעידה על היחלשות של החרדיות, אלא על שימורה וחיווקה.

גבול סימבולי שני נוגע לתרומה למדינה ולחברה בישראל: המנהיגים האזרחים החרדים החדשים טוענים בריש גלי שהם פועלים בחברה האזרחית החרדית למען החברה הישראלית והעם היהודי בכללו. מבחינתם, תרומתם לחברה החרדית היא מתת גם לחוסנה של המדינה ולהמשך קיומו של העולם היהודי. הם מבינים את התלות ההדדית בין החברה החרדית ובין החברה הלא-חרדית, ולא זו בלבד אלא רוצים לתרום גם לחברה בישראל ולעולם היהודי. הם מאמינים שהמעורבות והתרומה לחברה בישראל ולעם היהודי יספקו לגיטימציה לשמירה על הייחוד התרבותי של החברה החרדית.

הגבול הסימבולי השלישי הוא היחס לאידאולוגיה הליברלית של הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית. מחד גיסא הסתייגות עקרונית מהיהדות הליברלית, שאף זכתה לכינוי 'עיוות' מפי אחת המנהיגות החדשות של החברה האזרחית החרדית. מאידך גיסא ניכר רצון להכרה הדדית ולשיתוף פעולה למען מטרת משותפת. היחס הענייני הזה אינו רק ביטוי לצורך של הארגונים החרדיים במשאבים שיכולה להציע להם הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית, אלא מבטא שינוי ערכי בחברה החרדית, לפחות מנקודת מבטה של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה. כמו טענתו של נסים ליאון (2017), גם אנחנו מראים כאן שהזהות של המנהיגות האזרחית החרדית החדשה היא זהות דואלית שנובעת מהתנועה שלה בין העולם החרדי ובין הסביבה הלא-חרדית (במקרה שלנו הפילנתרופיה היהודית-אמריקנית). היא שואבת משני העולמות אבל גם מגלה ביקורתיות אליהם.

פריזמת המבטים (עבו וציון-וולדקס 2020) המשמשת אותנו במאמר זה מאפשרת לנו לבחון את החרדיות בת-זמננו דרך הדימויים והייצוגים של הפילנתרופיה היהודית באמריקה (התפוצה) בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה בישראל (המולדת). כך אנו למדים שהחברה החרדית נמצאת כיום, לתחושתה של מנהיגות זו, בין הפטיש לסדן: בין העולם הליברלי (נציגי הפילנתרופיה במקרה שלנו) לעולם החרדי הקלאסי. מול העולם הליברלי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה מציגה אידאולוגיה חרדית שמתנגדת במוצהר לאידאולוגיה הפרוגרסיבית שארגוני הפילנתרופיה מבקשים לקדם. מול העולם החרדי של לימוד התורה היא מקדמת דגם של מעורבות ותרומה לחברה הישראלית ולעולם היהודי, ובכלל זה שיתופי פעולה עם ארגוני הפילנתרופיה. הקבוצתיות החרדית, כפי שהיא נתפסת בעיני המנהיגות האזרחית החרדית החדשה, אינה מחייבת בהכרח את כלל החברה החרדית. כאמור לעיל, החברה החרדית היא חברה מגוונת מאוד, כך שאי אפשר לקבוע 'מהות' אחת קבועה שלה. לכן פתחנו צוהר אל האופן שבו תת-קבוצה חרדית, קרי המנהיגות האזרחית החרדית החדשה, רואה את החברה והזהות החרדית בת זמננו. לטעמנו יש ערך רב בחשיפת האופנים שבהם קבוצות חרדיות שונות רואות את החברה שלהן ואנחנו ממליצים לחוקרות וחוקרים אחרים לבחון את מגוון הזהויות החרדיות הקיימות ולברר מה החברים במגזרים ובתת-קבוצות חושבים על עצמם ועל החברה שבה הם חיים. בעידן ה'פוסט-חילוניות' של ימינו (Gorski and Altinordu 2008), שבו השקפות עולם ואורחות חיים דתיים וחילוניים יכולים לדור בכפיפה אחת, המודרניזציה אינה מביאה בהכרח לחילוניות אלא לפלורליזם של עמדות וזהויות (ברגר 2008). הפלורליזם הזה עשוי

לחזק זהות והזדהות דתית ובה בעת גם לערער על סמכותם של מוסדות דתיים מסורתיים (בן-פורת 2016: 35). כך, בישראל ה'פוסט-חילונית' (שנהב 2018) צומחת קבוצות חרדיות מודרניות שמבקשת לשמר את אחיזתה בתרבות החרדית ובה בעת מערערת על הרעיון של התבדלות החברה החרדית מהחברה הכללית. זהו ממצא חשוב להבנת תהליכי הזהות המתחוללים כיום בחברה החרדית בישראל. מחקרים עתידיים צריכים להמשיך ולבאר את תהליכי הזהות הללו מהיבטים שונים, בכלל זה ההשפעה של תהליכים אלה על החברה החרדית בפרט ועל החברה הישראלית בכלל ועל היחסים ביניהן. בה בעת חשוב להבין כיצד, אם בכלל, משפיעים תהליכים אלה על המאבק על הזהות הקולקטיבית של ישראל בעתיד לבוא.

רשימת המקורות

- אסבן, אברהם ויעל בכר-כהן, 2020. מובילי דרך: מנהיגות אזרחית חדשה בחברה החרדית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- בן-עמי, איתמר, נובמבר 2020. 'מבט מחודש על החרדים החדשים', הזמן הזה, <https://hazmanhazeh.org.il/benami/> (אוחזר ב־11.11.2021).
- בן-פורת, גיא, 2016. הלכה למעשה: חילונו של המרחב הציבורי בישראל, פרדס, חיפה.
- בראון, בנימין, 2017. מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים, עם עובד, תל אביב.
- _____, 2021. חברה בתמורה: מבנים ותהליכים ביהדות החרדית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- _____, 2022. 'ממיעוט מבוטל לכוח עולה: החרדים לאחר 1977', קריאות ישראליות, 1, עמ' 83-89.
- בר-חנן, איתי, 2020. 'עמיות יהודית: יהדות התפוצות בספרי הלימוד הישראליים', בתוך: אופיר עבו ותניא ציון-וולדקס (עורכים), העולם היהודי - מבטים מישראל: דימויים, ייצוגים וגבולות, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר, עמ' 361-380.
- ברגר, פיטר, 2008. 'המודרניות והאתגר החדש של הדת', תבלת, 32, עמ' 90-100.
- גודמן, יהודה ויסי יונה, 2015. 'הקשר הגורדי בין דתיות לחילוניות בישראל: הכלה, הדרה ושינוי', בתוך: יוכי פישר (עורכת), חילון וחילוניות: עיונים בין-תחומיים, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, ירושלים ותל אביב, עמ' 197-221.
- גוטליב, אלי, 2017. 'הרצאת מבוא: מנהיגות אזרחית בתנאי אזרחות כפולה', בתוך: רחלי איכנבוים ולי כהנר (עורכות), מנהיגות אזרחית בקהילה החרדית: חוברת כנס, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- כהן-וולף, חגית וגבריאל הורנצ'ק, 2014. 'תפישות של עמיות יהודית במרחב הזהותי', בתוך: אשר מעוז ואביעד כהן (עורכים), זהות יהודית: משפט, חברה ותרבות, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב, עמ' 153-172.
- הרצוג, בן, 2020. 'המבט של פוליטיקאים ישראלים על יהודי התפוצות: חוק האזרחות כמקרה בוחן', בתוך: אופיר עבו ותניא ציון-וולדקס (עורכים), העולם היהודי - מבטים מישראל: דימויים, ייצוגים וגבולות, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר, עמ' 334-360.
- זיכרמן, חיים, 2014. 'שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל', ידיעות אחרונות, תל אביב.

- זיכרון, חיים ולי כהנר, 2012. חרדיות מודרנית: מעמד הביניים חרדי בישראל, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- כהן, אשר וברוך זיסר, 2003. מהשלמה להסלמה: השסע הדתי-חילוני בפתח המאה העשרים ואחת, שוקן, תל אביב.
- כהנר, לי, 2020. החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- ליאון, נסים, 2017. 'מבוא', תרבות דמוקרטית, 17, עמ' 7-19.
- _____, 2020. 'כינונו של הקו השחור: השאלה החרדית בסוציולוגיה הישראלית', סוציולוגיה ישראלית, כא, 1, עמ' 33-52.
- מלאך, גלעד ולי כהנר, 2022. שנתון החברה החרדית בישראל, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- מרון, אסא, 2013. 'מאבקים על שליטה וליברליזציה במדינת הרוחה: שחקנים מדינתיים, סוכני שינוי פרטיים ועיצוב מחדש של המשילות והאזרחות החברתית בישראל (1997-2010)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע.
- עבו, אופיר ותניא ציון-וולדקס, 2020. 'מבוא - להתבונן במבטים דרך המבטים: על השחקן התפוצתי בישראל ומשמעותיו', בתוך: אופיר עבו ותניא ציון-וולדקס (עורכים), העולם היהודי - מבטים מישראל: דימויים וייצוגים וגבולות, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר, עמ' 13-42.
- עבו, אופיר, 2022. 'היהדות הרפורמית והוויכוח סביב הזהות היהודית בישראל: ניתוח מתווה הכותל', בתוך: אלעזר בן לולו ועופר שיף (עורכים), התנועה הרפורמית בישראל: מבטים על זהות ועל קהילה, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר, עמ' 127-144.
- ענבי, אור, ינואר 2020. 'החברה החרדית בישראל - בין ניכור לשייכות', המכון הישראלי לדמוקרטיה, <https://www.idi.org.il/articles/29566> (אוחזר ב-19.11.2020).
- פינקלשטיין, אריאל, 2022. חרדים לעירם: פוליטיקה ומנהל ברשויות המקומיות החרדיות, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- פישר, יוכי, ספטמבר 2021. 'חילוניות במשבר, חילון מעמיק', הזמן הזה, <https://hazmanhazeh.org.il/secular/> (אוחזר ב-11.11.2021).
- פלד, יואב וגרשון שפיר, 2005. מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת, רמות - הוצאת הספרים של אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- פפר, אנשיל, 5.10.2020. 'המדינה הפסידה לאוטונומיה החרדית', הארץ.
- פרידמן, מנחם, 1991. החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.
- קימלינג, ברוך, 2004. מהגרים, מתיישבים, ילידים, עם עובד, תל אביב.
- קפלן, קימי, 2007. בסוד השיח החרדי, מרכז זלמן שזר, ירושלים.
- קפלן, קימי ונורית שטדלר, 2012. מהשרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, בני ברק.
- קפלן, קימי ועמנואל סיוון, 2003. חרדים ישראלים: השתלבות ללא טמיעה?, מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד, בני ברק.
- רידר-אנדורסקי, אסתר, 2018. ושאין נראות - פמיניזם חרדי: המקרה של 'לא נבחרות לא בחרות', פרדס, חיפה.

שאוּל בר ניסים, חנה, 2018. 'מגמות ותמורות בפילנתרופיה היהודית-אמריקאית בשנים 2000-2015', בתוך: אסף אוריון ושחר עילם (עורכים), *יהודי ארצות הברית והביטחון הלאומי של ישראל*, המכון למחקרי ביטחון לאומי, תל אביב.

שלג, יאיר, 2000. *הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל*, כתר, ירושלים.
שנהב, יהודה, 2018. 'שמייים ריקים ממלאכים: פולמוס ההדתה בחופת האתיקה הפרוטסטנטית', *סוציולוגיה ישראלית*, יט, 2, עמ' 8-30.

Abramson, Yehonatan, 2019. 'Securing the Diasporic "Self" by Travelling Abroad: Taglit-Birthright and Ontological Security', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45, 4, pp. 656-673.

Abu, Ofir, 2022. 'Reform Judaism and the Debate around Israel's Jewish Identity: The Case of the Kotel Compromise', in: Elazar Ben-Lulu and Ofer Shiff (eds.), *The Reform Movement in Israel: Perspectives on Identity and Community*, The Ben-Gurion Research Institute for the Study of Israel and Zionism, [Hebrew].

Abu, Ofir, 2022. 'Diaspora in the Homeland: Homeland Perceptions Regarding Diaspora Jews in Israel's Discourse around its Collective Identity', *Ethnic and Racial Studies*, 45, 14, pp. 2770-2791.

Abu, Ofir, and Ben-Porat, Guy, 2021. "Citizenship, minorities and the police: attitudes of Jewish Ethiopian Israelis toward police reforms", *Citizenship Studies* 25(3): 426-444.

Asscher, Omri and Ofer Shiff, 2020. 'Diasporic Stances, Homeland Prisms: Representing Diaspora in the Homeland as Internal Negotiation of National Identity', *Diaspora Studies*, 13, 1, pp. 1-15.

Berman, Lila Corwin, 2017. 'How Americans Give: The Financialization of American Jewish Philanthropy', *The American Historical Review*, 122, 5, pp. 1459-1489.

_____, 2020. *The American Jewish Philanthropic Complex: The History of a Multibillion-dollar Institution*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Brubaker, Rogers, 2004. *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Cahaner, Lee and Assaf Malchi, 2022. 'Haredi Labor Market Integration Policy in a Neoliberal Environment', *Journal of Israeli History*, 40, 1, pp. 137-159.

Don-Yehia, Eliezer, 2005. 'Orthodox Jewry in Israel and in North American', *Israel Studies*, 10, 1, pp. 157-187.

Gorski, Philip S. and Ateş Altınordu, 2008. 'After Secularization?', *Annual Review of Sociology*, 34, pp. 55-85.

Kaplan, Mordechai M., [1934] 1957. *Judaism as a Civilization*, T. Yoseloff, New York.

Lamont, Michèle and Virág Molnár. 2002. 'The Study of Boundaries in the Social Sciences', *Annual Review of Sociology*, 28, 1, pp. 167-195.

Pachucki, Mark A., Sabrina Pendergrass, and Michele Lamont, 2007. 'Boundary Processes: Recent Theoretical Developments and New Contributions', *Poetics*, 35, 6, pp. 331-351.

- Peled, Yoav and Horit Herman Peled, 2018. *The Religionization of Israeli Society*, Routledge, London.
- Pew Research Center, 2021. *Jewish Americans in 2020*, Pew Research Center Washington, DC, <https://www.pewforum.org/2021/05/11/jewish-americans-in-2020> (Retrieved on 13.5.2021).
- Pianko, Noam, 2015. *Jewish Peoplehood: An American Innovation*, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ.
- Shenhav, Yehouda, 2007. 'Modernity and the Hybridization of Nationalism and Religion: Zionism and the Jews of the Middle East as a Heuristic Case', *Theory and Society*, 36, 1, pp. 1-30.
- Sherzer, Adi, 2019. 'Mamlakhtiyut from Across the Ocean: Ben-Gurion and the American-Jewish Community', *Contemporary Review of the Middle East*, 6, 3-4, pp. 309-323.
- Shiff, Ofer, Adi Sherzer, and Talia Gorodess, 2020. 'The Ben-Gurion-Blaustein Exchange: Ben-Gurion's Perspective between an Ideological Capitulation and a Strategic Alliance', *Israel Studies*, 25, 3, pp. 15-32.